

Коломієць Л. І. Психологічний зміст і чинники етнічної толерантності юнацтва / Л. І. Коломієць // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: „Педагогіка і психологія”. – 2015. – №44. – С. 93-97.

УДК 159.922.4 (048)

Коломієць Л. І., Григорук Є., Яворська А.

Kolomiets L., Grigoruk E., Yavorska A.

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ І ЧИННИКИ ЕТНІЧНОЇ
ТОЛЕРАНТНОСТІ ЮНАЦТВА
PSYCHOLOGICAL CONTENT AND FACTORS OF ETHNIC
TOLERANCE OF ADOLESCENCE**

Анотація. У статті проаналізовано зміст і чинники етнічної толерантності осіб юнацького віку. Етнічна толерантність визначається як інтегративна полікомпонентна характеристика, яка пронизує всі сфери людського життя. Систематизовано чинники й умови її розвитку, прояву та стійкості. Обґрунтовано концептуальну модель етнічної толерантності в сукупності таких чинників: суспільного, індивідуально-психологічного й соціально-психологічного. Означено діагностичні індикатори, які лежать в основі системного вивчення етнічної толерантності юнацтва.

Ключові слова: толерантність, етнічна толерантність, етнічна ідентичність, етнічні стереотипи, юнацький вік.

Аннотация. В статье проанализировано содержание и факторы этнической толерантности лиц юношеского возраста. Этническая толерантность определяется как интегративная поликомпонентных характеристика, которая пронизывает все сферы человеческой жизни. Систематизированы факторы и условия ее развития, проявления и устойчивости. Обоснованно концептуальную модель этнической толерантности в совокупности следующих факторов: общественного, индивидуально-

психологического и социально-психологического. Отмечено диагностические индикаторы, которые лежат в основе системного изучения этнической толерантности юношества.

Ключевые слова: толерантность, этническая толерантность, этническая идентичность, этнические стереотипы, юношеский возраст.

Annotation. Content and factors of ethnic tolerance of adolescence are analyzed in the article. The ethnic tolerance is an integrative quality of personality that permeates all spheres of human's existence. The factors and conditions for its formation, appearance and stability are systematized. A conceptual model of the ethnic tolerance in the complex of such components as social, personal and psychological, social and psychological are substantiated. The diagnostic indicators that underlie the systematic study of ethnic tolerance of adolescence are determined. The article deals with the ways of different authors for analyze of psychological content of ethnic tolerance (existential-humanistic, axiological, conflictological, diversified, personal, dialogical etc.), levels of its development.

The ethnic tolerance of person looks like a conscious attitude to different ethnic communities. It assures the respect to personal and social dignity of communities' representatives, the readiness for the social integration, intercultural understanding, the ethnic identity formation. The importance of researching the adolescent ethnic tolerance are shown, because only during this period the intense shifts in ideological positions are made, the moral and ethical guidelines of social behavior are reviewed and fixed, the attitudes to themselves and others are formed.

Key words: tolerance, ethnic tolerance, ethnic identity, ethnic stereotypes, adolescence.

Актуальність дослідження. Сучасні геополітичні та соціальні трансформації в середині українського суспільства та за його межами, зміни векторів спрямованості держави на інтеграцію в європейське співтовариство призводять до розширення міжнародних і міжетнічних контактів у різних

сферах життя. У контексті таких змін особливого значення набувають проблеми розвитку етнічної ідентичності, етнічної самосвідомості громадян, збереження української ментальності й схоронності нації. Водночас поліетнічне середовище актуалізує потребу повноцінного адаптивного співжиття, поважливого, розуміючого й толерантного ставлення до представників різних етнічних спільнот (націй, етносів, етнічних груп, субетносів), які проживають нині в Україні, змушені полишати автохтонні території, приїждять у нашу державу для здобування освіти, з метою працевлаштування тощо. З огляду на це нині постає необхідність вивчення впливу суспільних процесів на формування етнічної толерантності різних вікових, професійних, етнічних та інших груп з метою виховання культури міжетнічних відносин, розвитку етнокультур, підтримання політичної єдності громадян нашої держави, утвердження демократичних і гуманістичних цінностей співжиття, протидії сепаратизму, етноцентризму, ксенофобії та екстремізму. На нашу думку, не менш важливими є питання вивчення індивідуально-психологічних і соціально-психологічних чинників, які визначають ціннісно-сміслові орієнтації особистості в поліетнічному соціумі, сприяють її ефективній самореалізації в різних вимірах суспільного життя, детермінують її етнічну толерантність.

Особливо актуальними такі проблеми є для юнацтва, адже саме у цьому віці у процесі особистісного й професійного самовизначення відбуваються інтенсивні зрушення у світоглядних позиціях, переглядаються й закріплюються морально-етичні настанови соціальної поведінки як на рівні правил, так і на рівні реальних інтеракцій, відрефлексовуються установки щодо себе й щодо інших. Розширення різноплановості міжособистісних контактів старшокласників і студентів у процесі навчальної й навчально-професійної діяльності, завдяки членству в різних гуртках, об'єднаннях змінює соціально-етнічний контекст взаємин, послуговує основою для накопичення суб'єктивного досвіду соціальної поведінки, зокрема, й міжетнічної. У повсякденних життєвих ситуаціях відбувається пізнання особистістю самої себе

як суб'єкта міжетнічних відносин крізь призму демократичних цінностей етнічної, національної і загальнолюдської культур, формується баланс особистого і суспільного блага на засадах гуманістичної моралі, розвивається етнічна толерантність як інтегральна полікомпонентна характеристика особистості юнаків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема толерантності особистості є об'єктом пильної уваги в різних галузях науки: психології, філософії, педагогіці, культурології, соціології, що вказує на її інтегративний характер, теоретичну та практичну значущість. Окремим її аспектам присвячували наукові розвідки вітчизняні, російські та зарубіжні науковці. У контексті нашого дослідження цінними для визначення поняття „толерантність” є думки О. Г. Асмолова, В. В. Бойка, С. Л. Братченка, Е. Еріксона, А. Маслоу, В. В. Москаленко, Г. Олпорта, К. Роджерса; змісту й чинників етнічної толерантності особистості – О. В. Кихтюк, О. І. Конюх, Л. Г. Почебут, Г. У. Солдатової; обґрунтування психологічних особливостей етнічної толерантності, формування міжкультурної взаємодії осіб юнацького віку – Е. А. Ангеліної, Л. П. Бутузової, О. В. Кихтюк, О. Г. Кравцова, Г. А. Назаренко, О. К. Праченко та інших науковців.

Мета статті – проаналізувати зміст і чинники етнічної толерантності юнацтва, обґрунтувати модель цієї інтегральної полікомпонентної характеристики особистості осіб юнацького віку, що може послугувати основою для її системної діагностики.

Виклад основного матеріалу. Нині поняття „толерантність” розглядається в континуумі „толерантність - інтолерантність” як два протилежних полюси характеристики особистості, що відображає її спроможність терпимо ставитися до іншодумців, представників різних спільнот та етнічних груп. З позицій гуманістичної психології толерантність трактується крізь призму емпатійності, відсутності гордовитості, здатності приходити на допомогу іншим (К. Роджерс); як детермінанта психічного здоров'я, ознака

гармонійності стосунків особистості з фізичним і соціальним середовищем (А. Маслоу); як узгодження „Я-ідеального” та „Я-реального”, що відображають силу „Его” (Г. Олпорт) тощо [4, с. 332].

У сучасних дослідженнях українських і російських науковців знаходимо різні визначення толерантності:

- неупередженість в оцінці різних подій, думок, інших людей, терпимість, здатність забезпечувати комунікативну компетентність під час спілкування (В. В. Бойко, В. В. Москаленко, К. С. Сухих та ін.);

- ціннісна настанова щодо себе та інших, яка є стійкою в часі індивідуально-психологічною характеристикою особистості, її якістю, властивістю, вказує на сприймання цінності, унікальності партнерів по соціальній взаємодії, налагодження з ними комунікації з позицій „рівний – рівному” (О. Г. Асмолов, С. Л. Братченко, Г. У. Солдатова та ін.) тощо.

Етнічна толерантність – органічна складова толерантності особистості, яка відображає терпимість до будь-яких проявів іноетнічного менталітету (в культурі, поведінці, характері, способі життя, мислення, ставлення до оточення тощо). Натомість інтолерантність визначається як прояв нетерпимості у відносинах і поведінці людини при її взаємодії з іншими етнічними спільнотами. На думку Л. Г. Почебут, проявами етнічної інтолерантності є дискримінація, ксенофобія, націоналізм, екстремізм, тероризм, які актуалізуються в умовах міжетнічних конфліктів, загроз мирному співіснуванню в суспільстві, цілісності власної етнічної групи тощо [5].

Аналіз фахової літератури з проблеми етнічної толерантності особистості засвідчує неухильний інтерес дослідників не лише до визначення понять „толерантність”, „інтолерантність”, але й до інших її складових як соціального феномену. С. Л. Братченко, М. І. Лендел, Т. Д. Щербан, зокрема, систематизують різні підходи до аналізу етнічної толерантності (екзистенціально-гуманістичний, аксіологічний, конфліктологічний, диверсифікаційний, особистісний, діалогічний, фасилітативний, вітакультурний

тощо). У деяких публікаціях розкрито й охарактеризовано рівні її розвитку. Зокрема, Л. Г. Почебут пропонує диференціювати п'ять рівнів етнічної толерантності: високий позитивний, середній позитивний, нормальний, середній негативний, високий негативний. У свою чергу, О. А. Кравцова, Г. У. Солдатова, О. Є. Хухлаєва, Л. А. Шайгерова пропонують три рівні прояву досліджуваної особистісної характеристики: високий, середній і низький [4, с. 332].

Чимало дослідників, розробляючи проблему етнічної толерантності, акцент у власних дослідженнях здійснюють на чинниках, які є визначальними для її розвитку, відповідають за рівень її прояву. Узагальнюючи думки різних авторів, такі чинники, на нашу думку, можна об'єднати у три групи:

- суспільні чинники (макросередовищні) – політичні, культурні, соціально-економічні умови розвитку держави, соціальні пріоритети, суспільні цінності, експектації (В. В. Москаленко, Й.-Ю. Кіма, Н. Лебедева, А. Татаренко, М. В. Хараджи та ін.). Так, Г. У. Солдатова переконана, що рівень етнічної толерантності знаходиться в залежності від соціально-економічного розвитку країни. У кризові моменти він значно знижується і може досягати такого рівня, коли інтолерантні установки значно переважатимуть толерантні. За таких умов стимулюється прискорене формування конфліктогенних ситуацій і загострюються міжетнічні стосунки;

- індивідуально-психологічні чинники – це такі, що дозволяють визначати толерантність з точки зору цілісності „Я” особистості, інтеграції складових „Я-концепції”, актуалізації внутрішніх резервів, можливостей, потенцій, які визначають її етнічну ідентичність як на рівні індивіда, так і на рівні особистості. О. І. Конюх стверджує, що позитивна етнічна ідентичність є необхідною умовою толерантності, адже передбачає надбудову позитивного образу інших культур на позитивний образ власної культури на основі усвідомлення своєї приналежності до певної етнічної спільноти [3, с.39]. Дж. Беррі, М. Плзент акцентують увагу на тому, що тільки впевненість групи у

своїй власній позитивній груповій ідентичності може стати підставою для поваги до інших етнічних спільнот;

- соціально-психологічні чинники – це чинники, за рахунок яких можна визначати етнічну толерантність особистості в системі стосунків „Я – інші”. Такі чинники детермінують особливості міжособистісних стосунків людини з представниками різних етнічних спільнот (у тому числі власної), її мотивацію на „прийняття - відторгнення” інших, просоціальну або асоціальну спрямованість поведінки й, тим самим, формують готовність до толерантної міжетнічної взаємодії (В. В. Бойко, О. В. Кихтюк, В. В. Москаленко, М. В. Шугай та ін.). В. В. Москаленко називає такий вид толерантності диспозиційною й описує його з точки зору позицій, настанов, світосприйняття, готовності особистості проявляти терпиме ставлення до соціуму. Науковець вважає, що диспозиційна толерантність проявляється на когнітивному, афективному і поведінковому рівнях людини.

Вчені називають етнічну толерантність стійкою в часі індивідуально-психологічною характеристикою особистості, однак це не означає, що вона має статичний, консервативний характер. Варто зауважити, що вивчення етнічної толерантності особистості має відбуватися в динаміці, з урахуванням вікової специфіки психічного розвитку, провідних тенденцій, базових потреб кожного віку. У дошкільному і молодшому шкільному віці предметом дослідницької уваги, на нашу думку, мають виступати морально-етичні настанови, засвоєння правил міжособистісної взаємодії в різних соціальних колах (сім'я, однолітки, дошкільний навчальний заклад, початкова школа), відсутність або наявність розузгодження між засвоєними правилами й реальною соціальною поведінкою дітей, рівень їхньої вихованості тощо. На думку О. Г. Кравцова, у період підліткового самоусвідомлення відбувається умовний розподіл соціального середовища на групи „чужі” та „свої”. За певних умов, враховуючи юнацький максималізм, це може слугувати підґрунтям для розвитку інтолерантних рис

особистості, провокуючи поділ соціального середовища на однозначно позитивних „своїх” та негативних, ворожих „чужих” [4, с.333].

Зважаючи на проаналізовані нами аспекти цієї актуальної проблеми й структурні складові етнічної толерантності особистості, розуміючи складність і багатогранність цього феномену й не претендуючи на його вичерпне наукове бачення, ми вважаємо необхідним акцентувати увагу на діагностичних індикаторах етнічної толерантності осіб юнацького віку, які стануть основою нашого емпіричного дослідження. Очевидною є необхідність дослідження *етнічної ідентичності* як першооснови толерантного ставлення особистості до власної й інших спільнот, рівня її етнічної, соціальної та особистісної толерантності (Г. У. Солдатова та ін.). Цей інтегральний показник вказує на усвідомлене, світоглядне вираження особистісного ставлення юнаків до об’єктивної реальності, до самого себе як представника певного етносу, громадянина-учасника державотворення, до представників інших етносів як рівноправних суб’єктів міжетнічних відносин. На думку М. В. Хараджи, він великою мірою залежить і від індивідуальних особливостей розуміння значення толерантності в міжетнічних взаєминах, здатності юнаків адекватно співвідносити власні індивідуально-психологічні можливості, що виявляються у процесі міжособистісної взаємодії, з соціальним контекстом, у якому проявляється етнічна толерантність [6, с.157].

У результаті особистісної рефлексії в юнацькому віці стає можливим самоусвідомлення, прийняття себе, розуміння цінності власної особистості, позитивне самоставлення, або, навпаки, замкнутість, скутість, невпевненість у собі, внутрішня конфліктність, самозвинувачення, дезінтеграція „Его” (Е. Еріксон, В. В. Столін, С. Р. Панталеєв). Ці *компоненти самосвідомості* юнацтва також варті діагностичної уваги в контексті вивчення проблеми етнічної толерантності особистості, адже детермінують процес прийняття інших крізь призму прийняття себе. Не меншої ваги, на нашу думку, має *параметр „інтернальності - екстернальності”* особистості, який вказує на

міру готовності юнаків брати на себе відповідальність за різноманітні життєві події, соціальні вчинки, свідомо контролювати міжособистісні інтеракції з представниками різних етнічних спільнот, не піддаватися навіюванню, маніпуляціям.

Під час вивчення індивідуально-психологічних чинників етнічної толерантності діагностичні зусилля варто спрямовувати також на її *когнітивні індикатори*. О. В. Кихтюк О. І. Конюх, М. А. Шугай, зокрема, вважають, що до таких можна віднести зацікавлення особистості в новій інформації про національний характер, міжетнічні особливості, усвідомлення їх різноманітності; готовність міркувати, аналізувати факти, формувати власну точку зору на певні події суспільного життя, а не дотримуватися консервативних суджень, не приймати швидкі стереотипні рішення в ситуації вибору соціальної поведінки [2; 3]. Е. О. Ангеліна вказує на те, що *етнічні стереотипи* можуть детермінувати інтолерантні установки й етнічні упередження особистості, адже через обмеженість досвіду спілкування з різними етнічними спільнотами, суспільні забобони, відсутність або нечіткість інформації, її спотворення в засобах масової інформації, у мережі інтернет в свідомості юнаків формується спрощений емоційно забарвлений образ будь-якої групи, який поширюється на всіх її представників і виступає суб'єктивною моделлю вибудови міжособистісних відносин, мірилом соціального прийняття.

У контексті соціально-психологічних чинників етнічної толерантності вважаємо доцільним акцентувати увагу на вивченні *комунікативної толерантності* та *емпатії* юнаків. Зокрема, В. В. Бойко пропонує диференціювати кілька типів комунікативної толерантності: загальна толерантність, яка обумовлена життєвим досвідом, властивостями характеру, моральними принципами особистості, значною мірою зумовлює інші форми комунікативної толерантності; ситуативна толерантність, яка визначається ставленням людини до окремого партнера по спілкуванню; типологічна толерантність, яка проявляється ставленням до збірного типу або групи людей

(представників будь-якої національності, професії, соціального прошарку); професійна комунікативна толерантність, яка актуалізується в робочій обстановці за родом професійної діяльності. У сукупності рівні емпатійності й комунікативної толерантності особистості дозволяють конкретизувати схильність осіб юнацького віку до позитивного спілкування, готовність до співчуття та співпереживання, прийняття індивідуальності інших людей, вказують на конгруентність особистості, визначають її аутентичність (К. Роджерс).

На думку В. С. Рахманіна етнічна толерантність у міжособистісному контексті має такі соціальні прояви: „готовність до співпраці, взаємовигідного партнерства, що взаємнозобов’язує на основі взаємоприйнятних цінностей; готовність до культурного взаємообміну і взаємозбагачення; здатність до взаємної емпатії, тобто до досягнення ментальності етноіншого; нейтралізацію негативних комплексів у поведінці етноіншого без приниження його особистісної та соціальної гідності; установку на взаємошанований діалог з метою досягнення більшого взаєморозуміння” [1, с.17-18] Діагностично значущим показником, який акумулює прояви міжетнічного прийняття, є *соціальна дистанція*, за рахунок якої, на думку Е. Богардуса, можна визначити міру „близькості - відчуження” різних етнічних груп. Основою суб’єктивної соціальної дистанції особистості можуть виступати характерологічні риси (комунікабельність - замкнутість, підпорядкованість - домінантність, підозріливість - довіра, конформізм - нонконформізм, емоційна стабільність - нейротизм, врівноваженість - чутливість, інтровертованість - екстравертованість тощо), етнічні стереотипи, досвід соціальної перцепції та соціальна експансивність особистості. В узагальненому вигляді вони дають можливість з’ясувати зорієнтування юнаків і дівчат у соціальному оточенні, сформованість їхньої готовності до емоційних контактів та спільної діяльності на ґрунті взаєморозуміння, відображають прояв та спрямованість соціальних почуттів представників одного етносу щодо іншого (В. Г. Крисько).

Висновки. Теоретичний аналіз проблеми етнічної толерантності юнацтва переконує в її багатоаспектності, актуальності та необхідності системного вивчення. Проявами етнічної толерантності є усвідомлене терпиме ставлення до різних етнічних спільнот, повага до особистісної та соціальної гідності їх представників, готовність до суб'єкт-суб'єктної соціальної інтеграції, міжкультурного взаєморозуміння, сформована власна позитивна етнічна ідентичність. Дослідження етнічної толерантності осіб юнацького віку потребує врахування сукупності ключових параметрів, за рахунок яких можливо повномірно розкрити її психологічний зміст: підходи до аналізу її сутності (екзистенціально-гуманістичний, аксіологічний, конфліктологічний, диверсифікаційний, особистісний, діалогічний, фасилітативний, вітакультурний); рівні розвитку (високий, середній, низький); чинники детермінації (суспільні, індивідуально-психологічні, соціально-психологічні); діагностичні індикатори (рівень сформованості етнічної ідентичності, етнічної, соціальної, особистісної, комунікативної толерантності й емпатії; компоненти самосвідомості, локус контролю особистості; етнічні стереотипи, соціальна дистанція; характерологічні риси тощо). Обґрунтована модель буде взята за основу емпіричного дослідження психологічних особливостей етнічної толерантності юнацтва.

Література

1. Ангеліна Е. О. Етнічна толерантність старшокласників / Е. О. Ангеліна // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер.: Психол. науки. – 2013. – Т.2, Вип. 10. – С. 16-19.
2. Кихтюк О. В. Психологічні особливості міжетнічних стосунків крізь призму толерантності / О. В. Кихтюк // Психологічні перспективи. Випуск 23. – 2014. – С. 126-137.
3. Конюх О. І. Чинники етнічної толерантності студентів / О. І. Конюх // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. Випуск 2. Том 2. – Херсон, 2014. – С. 37-41.

4. Лендел М. І. Деякі аспекти вивчення проблеми толерантності, етнічної толерантності у психології / М. І. Лендел, Т. Д. Щербан // Проблеми сучасної психології: Зб. наук. праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – 2013. – Вип. 21. – С. 328-338.

5. Почебут Л. Г. Кросс-культурная и этническая психология: Учебное пособие / Л. Г. Почебут. – СПб.: Питер, 2012. – 336 с.

6. Хараджи М. В. Соціально-психологічні контексти міжетнічної толерантності / М. В. Хараджи // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент: зб. наук. пр. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 2011. – Вип. 6. – С. 141-159.